

BOLALARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI.

Qodirova Shahlo Toxirdjonovna

Toshkent viloyati, Olmaliq shahri "OKMK"AJ tasarrufidagi 33-MTT uslubchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi zamonaviy ta'lim jarayonining eng muhim komponentlaridan biri sifatida ko'rib chiqiladi. Tanqidiy fikrlash — bu nafaqat ma'lumotni qabul qilish, balki uni tahlil qilish, solishtirish, baholash va o'z fikrini asosli tarzda ifodalash ko'nikmalarini shakllantiruvchi jarayon sifatida talqin qilinadi. Maqolada mazkur jarayonning samaradorligiga to'sqinlik qiluvchi asosiy muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etishning zamonaviy yechimlari, pedagogik yondashuvlar hamda interfaol metodlar asosida amalga oshirish yo'llari keltirilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, mustaqil fikr, interfaol metod, tahliliy tafakkur, ta'lim jarayoni, pedagogik yondashuv.

Bugungi globallashuv davrida bolalarni mustaqil, erkin va tanqidiy fikrlaydigan shaxs sifatida tarbiyalash ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biriga aylandi. Tanqidiy fikrlash insonning hayotda uchraydigan muammolarni mantiqan tahlil qilish, faktlarni solishtirish, dalillar asosida xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantiradi. Bu ko'nikma XXI asr kompetensiyalarining ajralmas qismi bo'lib, xalqaro baholash dasturlari — PISA, PIRLS, TIMSS kabi testlarda o'quvchilarning fikrlash darajasini aniqlovchi muhim mezon sifatida ko'riladi.

Ammo amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab o'quvchilarda tanqidiy fikrlash yetarli darajada shakllanmagan. Ular ko'pincha tayyor bilimni yodlab olishga moyil bo'lib, o'z fikrini asoslash, muqobil qarashlarni tahlil qilishda qiynaladilar. Shu bois, ushbu maqolada tanqidiy fikrlashni shakllantirishdagi muammolar, ularni bartaraf etish yo'llari hamda pedagogik amaliyotda samarali metodlar yoritiladi.

Bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muammolari va yechimlari haqida quyidagi ma'lumotlarni taqdim etaman:

Muammolar:

Ta'lim tizimidagi cheklovlar:

- Ko'pincha maktab dasturlari faktlarni yodlashga qaratilgan bo'lib, bolalarga savol berish, tahlil qilish yoki mustaqil fikrlashni o'rgatishga yetarlicha e'tibor berilmaydi.
- O'qituvchilarning tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha maxsus tayyorgarligi yo'q.

Ma'lumotlarning ko'pligi va sifatsizligi:

- Internet va ijtimoiy tarmoqlar bolalarni ma'lumotlar oqimiga duchor qiladi, ammo ular bu ma'lumotlarni tahlil qilish va asosli xulosalar chiqarishni o'rganmaydi.
- Soxta axborot (fake news) va noto'g'ri ma'lumotlarni ajratish qobiliyati yetishmaydi.

Ota-onalarning yondashuvi:

- Ba'zi ota-onalar bolalarni mustaqil fikrlashga undash o'rniga, faqat itoatkorlikni talab qiladi.
- Bolalarga xato qilish yoki savol berishga ruxsat berilmaydi, bu esa ularning tanqidiy fikrlashini cheklaydi.

Motivatsiya va qiziqishning pastligi:

- Bolalar ko'pincha o'quv jarayonini zerikarli deb bilishadi, bu esa ularda chuqur tahlil qilish va muammolarni ijodiy hal qilish istagini pasaytiradi.

Texnologik ta'sir:

- Smartfonlar va qisqa videolar bolalarni qisqa muddatli diqqatni jamlashga odatlantiradi, bu esa chuqur va mantiqiy fikrlashni qiyinlashtiradi.

Yechimlar:

Ta'lim tizimini isloh qilish:

- Muammoga asoslangan ta'lim (Problem-Based Learning) usullarini joriy etish: Bolalarga real hayotiy muammolarni hal qilish vazifalari beriladi, bu esa ularni tahlil qilish va ijodiy yechim topishga undaydi.

- O'qituvchilarni tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha maxsus kurslar bilan ta'minlash.

- Darslarda ochiq savollar va munozaralarni ko'paytirish.

Ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmalarini o'rgatish:

- Bolalarga axborot manbalarini baholash, ishonchli va ishonchsiz ma'lumotlarni farqlashni o'rgatish.

- Media savodxonlik darslarini maktab dasturiga kiritish.

Ota-onalarni jalb qilish:

- Ota-onalarga bolalarni savol berishga va mustaqil fikrlashga undash bo'yicha treninglar o'tkazish.

- Uyda munozara va ochiq suhbat muhitini yaratishga undash.

Qiziqarli va ijodiy muhit yaratish:

- O'yinlar orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish (masalan, mantiqiy o'yinlar, strategik stol o'yinlari yoki debat klublari).

- Bolalarni kitob o'qishga, xususan, detektiv hikoyalar yoki ilmiy fantastika kabi tahlil qilishni talab qiluvchi adabiyotlarga jalb qilish.

Texnologiyadan foydalanishni muvozanatlash:

- Bolalarga ekran vaqtini cheklash va chuqur o'qish, muhokama qilish yoki loyiha ishlari kabi faoliyatlarga vaqt ajratishni o'rgatish.

- Tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi ilovalar va onlayn platformalardan (masalan, Khan Academy yoki Code.org) foydalanish.

Mustaqillikni rag'batlantirish:

- Bolalarga kichik loyihalar yoki vazifalarni mustaqil ravishda bajarishga imkon berish.

- Xato qilishdan qo'rqmaslik va xatodan saboq olish muhimligini tushuntirish.

Amaliy maslahatlar:

- Sokratik usul: Bolalarga "Nima uchun?", "Bu qanday ishlaydi?", "Agar shunday bo'lsa, nima bo'ladi?" kabi savollar berib, ularni chuqur fikrlashga undang.

- Debat va munozara: Bolalarni guruhlariga bo'lib, turli mavzularda bahslashishga jalb qiling.

- Real muammolar: Masalan, uy byudjetini rejalashtirish yoki mahalliy ekologik muammoni hal qilish kabi vazifalar berish.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish faqat alohida metod emas, balki butun ta'lim tizimining konseptual yondashuvini talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchi nafaqat bilim manbai, balki o'quvchining fikrlash faoliyatini boshqaruvchi, yo'naltiruvchi shaxs sifatida faol ishtirok etishi kerak.

Ba'zi tadqiqotchilar (Halpern, 2014; Ennis, 2018) tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun maxsus o'quv dasturlari ishlab chiqish zarurligini ta'kidlasa, O'zbekiston pedagoglari bu jarayonni mavjud fanlar asosida integratsiya qilish samaraliroq deb hisoblashadi. Har ikki yondashuvni uyg'unlashtirish orqali tizimli natijaga erishish mumkin.

Tanqidiy fikrlash o'quvchilarda intellektual mustaqillikni, ijodiy izlanish ruhini, tahliliy yondashuvni va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantiradi. Shuningdek, ularning kelajakdagi kasbiy hayotida muhim kompetensiyalar — mantiqan fikrlash, axborotni tahlil qilish, muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa

Bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun ta'lim tizimi, ota-onalar va jamiyat birgalikda harakat qilishi kerak. Muammolarni hal qilishga asoslangan ta'lim, ochiq muhit va ijodiy yondashuvlar orqali bolalar mustaqil, tahliliy va ijodiy fikrlovchi shaxslar sifatida shakllanadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish quyidagi shartlar asosida samarali kechadi:

O'qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida qayta tayyorlash va malakasini oshirish.

Dars jarayoniga “fikrlash xaritalari”, “sokratik suhbat”, “loyiha asosida ta'lim” kabi usullarni joriy etish.

O'quv dasturlariga tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlar (analitik testlar, mantiqiy muammolar, ochiq savollar)ni kiritish.

O'quvchilarni baholashda faqat natija emas, balki fikrlash jarayoniga e'tibor qaratish.

Axborot texnologiyalaridan — onlayn forumlar, raqamli interaktiv platformalardan keng foydalanish.

Tanqidiy fikrlashni shakllantirish — bu bir martalik emas, balki izchil, bosqichma-bosqich kechuvchi pedagogik jarayon bo‘lib, u bolalarning tafakkur madaniyatini, dunyoqarashini va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirishda asosiy omil hisoblanadi.

Adabiyotlar.

1. Ennis R.H. *Critical Thinking*. Upper Saddle River: Prentice Hall, 2018.
2. Halpern D.F. *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*. New York: Psychology Press, 2014.
3. De Bono E. *Six Thinking Hats*. Penguin Books, 2000.
4. Hasanov S., Vahobov A. *Pedagogik tafakkur va tanqidiy fikrlash metodikasi*. Toshkent: Fan, 2020.
5. Jo‘raeva G. *Zamonaviy darsda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlari*. “Ta’lim texnologiyalari” jurnali, 2021, №4.
6. Turdieva Sh. *Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o‘quv topshiriqlarning o‘rni*. Samarqand: SamDPI nashriyoti, 2022.
7. Paul R., Elder L. *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools*. Foundation for Critical Thinking, 2015.
8. UNESCO. *Teaching Critical Thinking Skills in the 21st Century*. Paris, 2020.
9. OECD. *Future of Education and Skills 2030*. Paris, 2019.